

VYTAUTO DIDŽIOJO
UNIVERSITETAS
MCMXXII

Inovatyvios gimtosios lietuvių kalbos mokytojų kvalifikacijos tobulinimo programos įgyvendinimas

NAUJAUSI DABARTINĖS LIETUVIŲ KALBOS GRAMATIKOS TYRINĖJIMAI: MORFOLOGIJA IR MORFEMIKA

Doc. dr. Erika Rimkutė

VDU Lietuvių kalbos katedra

<http://donelaitis.vdu.lt/lkk>

Pranešimo tikslas

- Kaip mokant gramatikos galima taikyti naujas technologijas ir per jas suvokti kalbą.
- Morfologijos mokytis žaidžiant: kuriant, generuojant gramatines formas; į kalbą pažiūrėti per automatinės kalbos analizės programos prizmę.
- Mokantis morfemikos susieti giminiškus žodžius, skirti lietuviškus ir tarptautinius žodžius.

Pranešimo planas

- Morfologinis anotatorius: lietuvių kalbos žodžių automatinės morfologinės analizės programa.
- LeMo: morfologinės analizės ir sintezės programa.
- Lietuvių kalbos morfemikos žodynai.

MORFOLOGINIS ANOTATORIUS

<http://tekstynas.vdu.lt/page.xhtml?id=morphological-annotator>

KLC - Mozilla Firefox

Failas Taisa Rodymas Žurnalas Adresynas Priemonės Žinynas

KLC

tekstynas.vdu.lt/page.xhtml?id=morphological-annotator

Lankomiausi Customize Links Free Hotmail Windows Marketplace Windows Media Windows

English Lietuviškai Senoji svetainės versija

Vytauto Didžiojo UNIVERSITETAS MCMXXII

Kompiuterinės lingvistikos centras

TEKSTYNAI IRANKIAI BIBLIOGRAFIJA PROJEKTAI APIE MUS NUORODOS

Irankiai > Morfologinis anotatorius

Morfologinis anotatorius

Kaip naudoti?

Morfologinis anotatorius internete

☒ Pateikti vieną tikėtiniausią variantą ☐ Pateikti visus galimus variantus

☒ Lema + gramatinės pažymos ☐ Tik lema ☐ Tik gramatinės pažymos

Rezultatas puslapyje Rezultatas faile

DEPARTAMENTAS LIetuvių kalbos mokymui

kištis

žodis

LIetuvių kalbos mokymai

Apie programos autorius

- Lietuvių kalbos morfologinis anotatorius sukurtas VDU Kompiuterinės lingvistikos centro darbuotojo Vytauto Zinkevičiaus, patobulintas Vido Daudaravičiaus ir Erikos Rimkutės.
- Morfologinio vienareikšminimo įrankį sukūrė ir morfologiniame anotatoriuje pritaikė Vidas Daudaravičius.

Terminai (1)

- **Lema** – antraštinė (žodyninė) forma. Daiktavardžių lema – tai vienaskaitos vardininkas, būdvardžių – vyriškosios giminės nelyginamojo laipsnio neįvardžiuotinės formos vienaskaitos vardininkas, veiksmažodžių – bendratis ir pan.
- **Gramatinė pažyma** – morfologinė informacija apie žodžio formą (kalbos dalis, giminė, skaičius, linksnis, nuosaka, rūšis ir pan.).
- **Gramatinė forma** – kaitybinė forma.

Terminai (2)

- **Morfologinis daugiareikšmiškumas** – reiškinys, kai tam pačiam žodžiui ar žodžio formai pateikiamos kelios lemos arba kelios gramatinės pažymos, pvz.:
 - *galvos* – daiktavardžio *galva* vns. kilmininkas arba dgs. vardininkas, taip pat veiksmažodžio *galvoti* būsimąjo laiko trečias asmuo;
 - *pasakyti* – bendratis arba neveikiamosios rūšies dalyvio vyr. g. dgs. vardininkas;
 - *ir* – jungtukas, dalelytė;
 - *arti* – veiksmažodžio bendratis, prielinksnis arba prieveiksmis;
 - *juo* – įvardis, jungtukas arba dalelytė.

Beveik pusė lietuvių kalbos žodžių ir žodžių formų yra morfologiškai daugiareikšmiai.

Testo anotavimo etapai

- tekstas lemujamas;
- pateikiamos morfologinės pažymos;
- vienareikšminama.

Rezultatų pasirinkimas (1)

- 1) lema + gramatinės pažymos,
- 2) tik lema,
- 3) tik gramatinės pažymos.

Rezultatų pasirinkimas (2)

1) Pateikti vieną tikėtiniausią variantą:

```
<word="pakeltų" lemma="pakelti(-elia,-ėlė)" type="dlv., teig.,  
nesngr., neveik. r, būt. l., neįvardž., vyr. g., dgs., K."/>
```

2) Pateikti visus galimus variantus:

```
<word="pakeltų" lemma="pakelti(-elia,-ėlė)" type="vksm., teig.,  
nesngr., tar. n., vns., 3 asm."/>  
<word="pakeltų" lemma="pakelti(-elia,-ėlė)" type="vksm.,  
teig., nesngr., tar. n., dgs., 3 asm."/>  
<word="pakeltų" lemma="pakelti(-elia,-ėlė)" type="dlv.,  
teig., nesngr., neveik. r, būt. l., neįvardž., vyr. g., dgs., K."/>  
<word="pakeltų" lemma="pakelti(-elia,-ėlė)" type="dlv.,  
teig., nesngr., neveik. r, būt. l., neįvardž., mot. g., dgs.,  
K."/>
```


Kaip veikia morf. anotatorius?

- Programa susideda iš leksikono (70 000 šaknų + kaitybos ir darybos modeliai).
- Programa analizuoja ne žodžius, o šaknis ir prie jų pridėtus afiksus, dėl to sugeneruojama teoriškai galimų formų (pvz., *padaryti* – bendratis ir mažybinio daiktavardžio šauksmininkas; *staline* – bdv. mot. g. vns. Įn. ir tikrinio dkt. vyr. g. vns. Š.; *jos* – įvardis ir vks. *joti* būs. I. III asmuo).
- Gramatinė informacija atskirta nuo leksinės.

Anotatoriuje naudojami žodynai

- DLKŽ (apie 70 000 žodžių),
- TŽŽ (apie 22 000 žodžių),
- Tikrinių dkt. žodynas,
- Sutrumpėjusių formų žodynas,
- Sutrumpinimų ir santrumpų žodynas.

Morfologinio daugiareikšmiškumo atsiradimo priežastys

- Neatsižvelgiama į kontekstą;
- nekreipiamas dėmesys į kirčio vieta ar priegaide besiskiriančias formas;
- nėra informacijos apie dažniausiai vartojamas, tikėtiniausias formas;
- dėl žodynuose pateiktų retų, tarmiškų žodžių;
- dėl to, kad žodynuose pateikiami ne visi vediniai (deminutyvai, sangražinės formos ir kt.);
- dėl pačios programos specifikos (žodžių formos sugeneruojamos iš šaknų ir afiksų, o ne analizuojamos kaip vienas vienetas).

LeMo: morfologinės analizės ir sintezės programa

http://donelaitis.vdu.lt/~vytas/lemo/liet/lemo_pasiimt.htm

Eng.

Analizuojama žodžio forma

Gramatinė analizė

Susintezuota žodžio forma

✕ Lit.

pramonės

pramonė

Gramatinė reikšmė:

išanalizuotos žodžio formos

sintezuojamai žodžio forma

1) dktv. <pramonė>:

dktv. mot.gim. vnsk. K.

dktv. mot.gim. dgsk. V.

dktv. mot.gim. dgsk. Š.

2) vksm.bndr. <pramonė\ti(-ja, -jo)>:

vksm. nesngr. tiesiog.nuos. būs.l. vnsk. III asm.

vksm. nesngr. tiesiog.nuos. būs.l. dgsk. III asm.

lema dktv.<pramonė>

kalbos d. dktv.

giminė mot.

skaičius vnsk.

linksnis V.

Eng.

Analizuojama žodžio forma

Gramatinė analizė

Susintezuota žodžio forma

✕ Lit.

pramonės

pramonėmis

Gramatinė reikšmė:

išanalizuotos žodžio formos

sintezuojamai žodžio forma

1) dktv. <pramonė>:

dktv. mot.gim. vnsk. K.

dktv. mot.gim. dgsk. V.

dktv. mot.gim. dgsk. Š.

2) vksm.bndr. <pramonė\ti(-ja, -jo)>:

vksm. nesngr. tiesiog.nuos. būs.l. vnsk. III asm.

vksm. nesngr. tiesiog.nuos. būs.l. dgsk. III asm.

lema dktv.<pramonė>

kalbos d. dktv.

giminė mot.

skaičius dgsk.

linksnis In.

Eng.

Analizuojama žodžio forma

Gramatinė analizė

Susintezuota žodžio forma

✕ Lit.

pramonės

pramonėdavus

Gramatinė reikšmė:

išanalizuotos žodžio formos

sintezuojamai žodžio forma

1) dktv. <pramonė>:

dktv. mot.gim. vnsk. K.

dktv. mot.gim. dgsk. V.

dktv. mot.gim. dgsk. Š.

2) vksm.bndr. <pramonė\ti(-ja, -jo)>:

vksm. nesngr. tiesiog.nuos. būs.l. vnsk. III asm.

vksm. nesngr. tiesiog.nuos. būs.l. dgsk. III asm.

lema vksm.bndr. <pramonė\ti(-ja, -jo)>

veiksmazodžio forma padlv.

veikslas eigos

sangrąžiškumas nesngr.

laikas būt.d.

Eng.

Analizuojama žodžio forma

Gramatinė analizė

Susintezuota žodžio forma

✕ Lit.

pramonės

pramonėsimas

Gramatinė reikšmė:

išanalizuotos žodžio formos

sintezuojamai žodžio forma

1) dktv. <pramonė>:

dktv. mot.gim. vnsk. K.

dktv. mot.gim. dgsk. V.

dktv. mot.gim. dgsk. Š.

2) vksm.bndr. <pramonė\ti(-ja, -jo)>:

vksm. nesngr. tiesiog.nuos. būs.l. vnsk. III asm.

vksm. nesngr. tiesiog.nuos. būs.l. dgsk. III asm.

lema vksm.bndr. <pramonė\ti(-ja, -jo)>

veiksmažodžio forma dlv.

veikslas eigos

sangrąžiškumas nesngr.

rūšis neveik.

laikas būs.

įvardžiudinumas nejvardž.

giminė vyr.

skaičius vnsk.

linksnis V.

Kur pritaikoma?

- Galima anotuoti atskirus žodžius ar teksto ištraukas.
- Galima gauti išsamią morfologinę informaciją apie kiekvieną žodį.
- Galima sugeneruoti norimas formas.
- Galima analizuoti pasirinkto teksto morfologijos ypatybes: kalbos dalių, tam tikrų gramatinių kategorijų vartoseną.
- Galima lyginti skirtingus tekstus, skirtingų stilių ar žanrų, skirtingų kalbos atmainų tekstų gramatikos ypatybes.

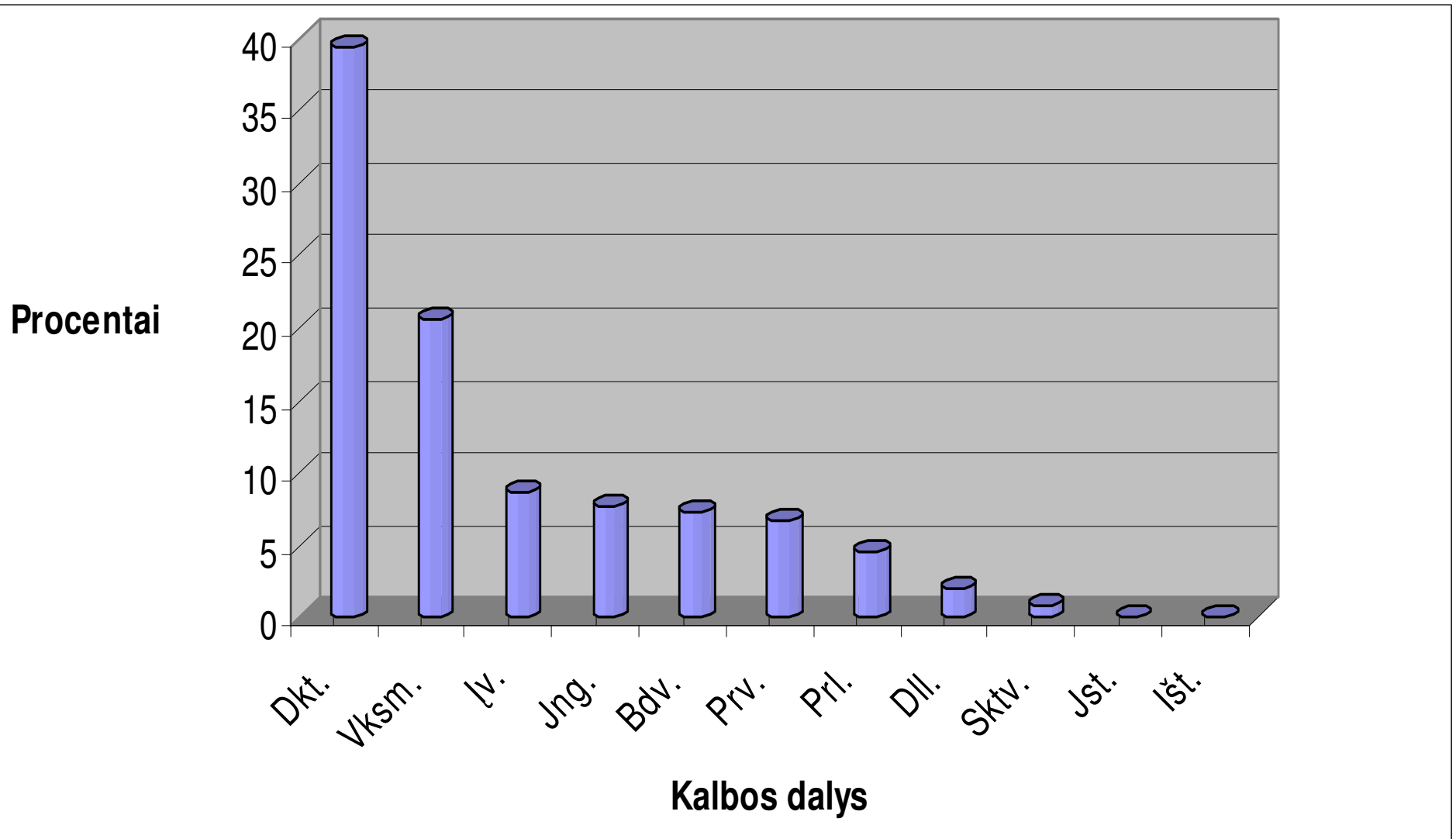

Kokia nauda?

- Kitoks požiūris į dabartinę lietuvių kalbą (aiškiai matyti, kurios gramatinės formos dažnos, kurios retos).
- Geresnis morfologijos supratimas: geriau pamatomi skirtumai tarp kalbos dalių, gramatinių formų darybos ypatumai.
- Geriau išmokstama suprasti žodynuose pateiktą informaciją.

Kalbos dalių pasiskirstymas 1 mln. žodžių tekstyne

Sakytinės ir rašytinės kalbos skirtumai

- Sakytinės lietuvių kalbos tekstynas
<http://donelaitis.vdu.lt/~andrius/SKT5/5SKT-paiesk.php>.
- Atkreipti dėmesį į kalbos dalių pasiskirstymą skirtingo pobūdžio tekstynuose, aptarti tokių skirtumų priežastis.

Kalbos dalių pasiskirstymas

Kalbos dalis	ŠKT	RKT
Daiktavardis	16,2	39,37
Būdvardis	2,8	7,33
Įvardis	16,9	8,7
Skaitvardis	1,9	0,96
Veiksmažodis	22,8	20,5
Prieveiksmis	10,2	6,72
Prielinksnis	4,2	4,65
Dalelytė	12	1,97
Jungtukas	8,2	7,62
Ištiktukas, jaustukas	4,8	0,2

Programų pritaikymas 5–6 kl.

- Mokiniai supranta, kad kiekvienas žodis yra kalbos dalis, kad kalbos dalys yra kaitomos ir nekaitomos.
- Mokiniai mokosi atpažinti tekste daiktavardį, būdvardį, veiksmažodį,rieveiksmį (būdo, laiko, vietos), prielinksni, jungtuką, jaustuką, ištiktuką, nurodyti daiktavardžio, būdvardžio, veiksmažodžio gramatinius požymius.

Programų pritaikymas 7–8 kl.

- Mokiniai plečia ir gilina turimas žinias apie skaitvardį, įvardį,rieveiksmį, nurodo gramatinius jų požymius.
- Toliau mokomasi taisyklingai rašyti linksnių, asmenų galūnes, veiksmažodžio laikų ir nuosakų priesagas ir galūnes, sudėtingesnės rašybos vietas, būdo, laiko, kiekybės (pvz., *čia, vėlei, slapčia, trise*)rieveiksmius.
- Mokomasi atpažinti, vartoti neasmenuojamąsias veiksmažodžio formas (dalyvis, pusdalyvis, padalyvis), dalelytes. Mokiniai mokosi nurodyti neasmenuojamųjų veiksmažodžio formų gramatinės ypatybes, mokomasi jų darybos ir rašybos.

Programų pritaikymas 9–10 kl.

- Pagal poreikius kartojamos kalbos dalys, jų rašyba ir vartosenos normos.

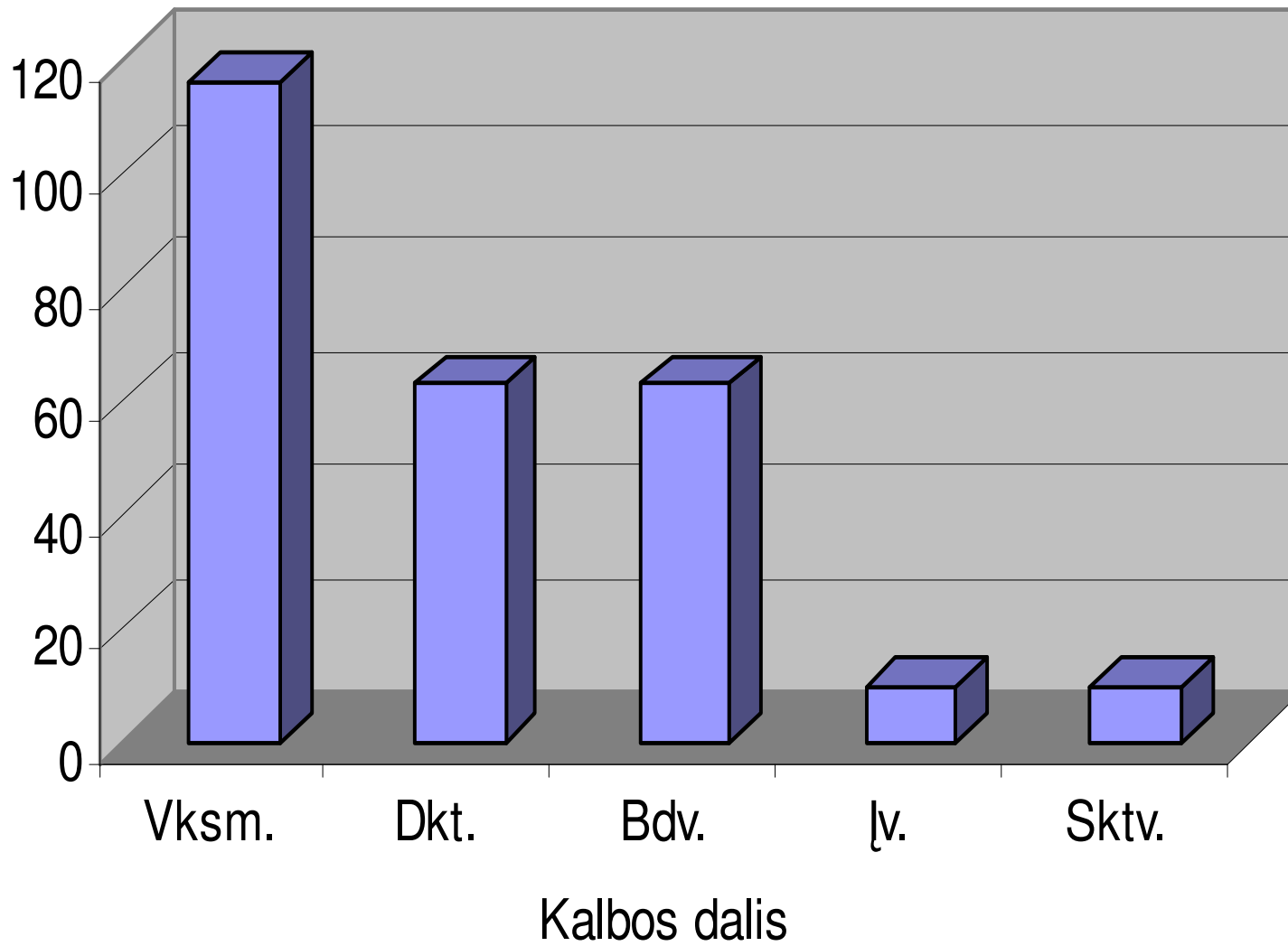
MORFEMIKA

Lietuvių kalbos žodžių morfeminė struktūra (1)

- Nuo 10 modelių skaitvardžių ir įvardžių iki 116 veiksmažodžių.
- Didžioji dalis lietuvių kalbos vartosenoje yra dviejų–keturių morfemų žodžiai (jie sudaro 93 proc. visų tirtų žodžių):
dvimorfemių yra 43 proc., trimorfemių – 33, keturių morfemų – 17.
- Produktyvumas labai skiriasi: kai kurių modelių tėra tik po vieną žodį, pvz., septynias šaknis turintis daiktavardis *fibroezofagogastroduodenoskopija*, dvi šaknis, priešdėlį, dvi priesagas ir įvardžiuotinę galūnę turintis būdvardis *ikiindoeuropietiškujų*. Tai vieni iš daugiausiai morfemų turinčių žodžių, dėl to ir rečiausiai vartojamų.

Struktūrinių modelių skaičius

Lietuvių kalbos žodžių morfeminė struktūra (2)

- Lietuvių kalbai būdingiausias *šaknis + galūnė* žodžių modelis.
- Tokios struktūros yra apie 20 proc. veiksmažodžių, apie 47 proc. daiktavardžių, apie 25 proc. būdvardžių, apie 60 proc. skaitvardžių, apie 82 proc. įvardžių.
- Antrasis pagal bendrąjį modelių dažnumą yra *šaknis + priesaga + galūnė* modelis.
- Trečiasis modelis yra *priešdėlis + šaknis + galūnė*.

Išvados apie lietuvių kalbos žodžių morfeminę struktūrą

- Fleksinei lietuvių kalbai būdingi nesudėtingos struktūros žodžiai.
- Vartojama labai daug darybos afiksų, todėl daug darinių.
- Vis dėlto akivaizdi tendencija vartoti žodžius tik su vienu darybos afiksu (priešdėliu arba priesaga).

Lietuvių kalbos morfemikos žodynai

- žodžiai suskaidyti morfemiškai (morfemos atskirtos brūkšneliais);
- prie kiekvieno žodžio nurodytos morfologinės pažymos;
- įvairi medžiaga: ištraukos iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekстыne* (<http://tekstynas.vdu.lt>) sukaupų mokslinio stiliaus leidinių, publicistinių tekstų, lietuvių autorių romanų, administracinių dokumentų, įvairių spontaninės kalbos fragmentų.
- Iš viso žodyne apibendrinta apie 310 tūkst. žodžių (beveik 74 tūkst. skirtingų žodžių formų).

Kuo naudingi morfemikos žodynai? (1)

- **Abėcėlės tvarka** pateiktame žodyne galima gana greitai rasti žodį, jo vartojimo dažnį. Tokiame žodyne labai gerai matyti ir giminiškų žodžių morfeminė struktūra, pvz.:
 - *administracija, administratoriai, administravimas;*
 - *adresas, adresatas, adresavimo.*
- Galima analizuoti pasirinkto žodžio formų vartojimo dažnumą, pvz.:
gamyba (41), gamybą (32), gamybai (24), gamyboje (16), gamybos (263).

Kuo naudingi morfemikos žodynai? (2)

- **Atgaliniame žodyne** (žodžiai išrikiuoti pagal abėcėlę, skaitant žodį nuo galo) labai gerai matyti darybiniai tipai, greta pateikiami to paties afikso žodžiai, tad visai nesunku nustatyti, kiek žodžių vartojama su ta pačia priesaga, galūne ar dūrinio antrąja šaknimi. Žodyne išryškėja ir kaitybos tipų (linksniuočių, asmenuočių) vartosenos polinkiai. Pvz.:
- *stabteli, dėbteli, žvilgteli, žingteli, dingteli;*
- *stebėtojai, nugalėtojai, laimėtojai, tyrinėtojai, prižiūrėtojai;*
- *radavietė, lizdavietė, slaptavietė, kirtavietė, statybvietė, prekybvietė.*

Kuo naudingi morfemikos žodynai? (3)

- **Mažėjančio dažnio tvarka** pateiktame žodyne labai gerai matyti tirtų žodžių statistiniai duomenys, dažniausi ir rečiausi žodžiai, galima gretinti žodžius pagal vartosenos polinkius. Pvz.:
- *darbo* (1136), *darbuotojų* (579), *metų* (528), *kalbos* (477), *pavyzdžiui* (451), *žemės* (429), *sveikatos* (404), *žmogus* (372).
- Atkreipti dėmesį į dažniausių žodžių gramatinės formas (ypač linksnius), reikšmines grupes.

Kokia nauda?

- Išmokstama skirti morfemų rūšis ir jų ribas.
- Galima susieti giminiškus žodžius (plečiamas žodynas, ugdomas loginis mąstymas).
- Išmokstama taikyti statistinius metodus kalbotyros darbuose.
- Geriau suvokiami žodžių darybos ir kaitybos skirtumai.

Bendros išvados

- Galima tirti realiai vartojamą dabartinę lietuvių kalbą.
- Galima gauti tikslūs duomenis (ko nėra gramatikose ir vadovėliuose) ir daryti apibendrinimus apie kalbinius dėsningumus.
- Skatinama naudotis kompiuterinėmis kalbos analizės priemonėmis ir taip pagyvinti tradicines kalbos pamokas.
- Daug laisvės suteikiama mokiniams: jie patys gali eksperimentuoti, analizuoti, dirbti savarankiškai.
- Galima susieti kelias temas: morfologiją, rašybą, kalbos kultūrą.

Literatūra (1)

- Zinkevičius V. 2000: Lemuoklis – morfologinei analizei. *Darbai ir Dienos* 24, 245–273.
- Rimkutė E., Daudaravičius V. 2007: Morfologinis "Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno" anotavimas. *Kalbų studijos* 11, 30–35.
- Rimkutė E. 2006: Morfologinio daugiareikšmiškumo ribojimas kompiuteriniame tekstyne (daktaro disertacija).

Literatūra (2)

- Kazlauskienė A., Rimkutė E., Utkā A. 2011: Kiekybiniai tyrimai kalbotyroje (I). *Gimtasīs žodis* 10, 2–7.
- Kazlauskienė A., Rimkutė E., Utkā A. 2011: Kiekybiniai tyrimai kalbotyroje (II). *Gimtasīs žodis* 11, 2–7.
- Kazlauskienė A., Rimkutė E., Utkā A. 2012: Kiekybiniai tyrimai kalbotyroje (III). *Gimtasīs žodis* 1, 2–7.

Literatūra (3)

- Rimkutė E., Kazlauskienė A., Raškinis G. 2011: *Abėcėlinis lietuvių kalbos morfemikos žodynas* (trys dalys: <http://donelaitis.vdu.lt/lkk/pdf/AbcI.pdf>, <http://donelaitis.vdu.lt/lkk/pdf/AbcII.pdf>, <http://donelaitis.vdu.lt/lkk/pdf/AbcIII.pdf>).
- Rimkutė E., Kazlauskienė A., Raškinis G. 2011: *Atgalinis lietuvių kalbos morfemikos žodynas* (trys dalys: <http://donelaitis.vdu.lt/lkk/pdf/AtgalI.pdf>, <http://donelaitis.vdu.lt/lkk/pdf/AtgalII.pdf>, <http://donelaitis.vdu.lt/lkk/pdf/AtgalIII.pdf>).
- Rimkutė E., Kazlauskienė A., Raškinis G. 2011: *Dažninis lietuvių kalbos morfemikos žodynas* (trys dalys: <http://donelaitis.vdu.lt/lkk/pdf/DazI.pdf>, <http://donelaitis.vdu.lt/lkk/pdf/DazII.pdf>, <http://donelaitis.vdu.lt/lkk/pdf/DazIII.pdf>).

PRAKTINĖS UŽDUOTYS: MORFOLOGIJA

Gramatinių formų analizė

1. Automatiškai morfologiškai anotuotame tekste pasirinkti reikalingas gramatinės pažymas (kai pateikiamos kelios).

Kalbos dalių skyrimas

2. DLKŽ išanalizuoti, kuo skiriasi tas pats žodis, priskiriamas skirtingoms kalbos dalims, pvz., *vienas* – įvardis, skaitvardis, būdvardis; *ir* – jungtukas ir dalelytė; *taip* –rieveiksmis ir dalelytė; *kam* – įvardis irrieveiksmis; *nekas* – būdvardis ir *ne kas* – dalelytė + įvardis (ypač atkreipti dėmesį į rašybą: kada kartu, kada atskirai); *arti* – prielinksnis irrieveiksmis.

Reikia nustatyti, kuo skiriasi tų žodžių reikšmės, sintaksinė vartoseną.

Gramatinių formų sintezavimas

3. Naudojant programą *LeMo* iš nurodyti veiksmažodžių (pvz., *vyti, veja, vijo; kalbėti, kalba, kalbėjo; būti, yra, buvo; gesti, genda, gedo; gesti, gęsta, geso; trešti, tręšta, trešo; tręšti, tręšia, tręšė; balti, bąla, balo; balinti, balina, balino*) susintezuoti neasmenuojamąsias formas: dalyvius, padalyvius, pusdalyvius.

Atkreipti dėmesį, kad neasmenuojamosios formos sudaromos iš skirtingų pagrindinių formų, todėl skiriasi kamienai. Tai svarbu ne tik morfologijai, bet ir rašybai.

Kalbos dalių, gramatinių kategorijų analizė (1)

4. Naudojant morfologinį anotatorių anotuoti pasirinktą teksto ištrauką. Joje suskaičiuoti, kiek ir kokių kalbos dalių pavartota. Palyginti su morfologiškai anotuoto *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* dalies duomenimis (tuos duomenis galima rasti Rimkutė E. 2006: [*Morfologinio daugiareikšmiškumo ribojimas kompiuteriniame tekстыne*](#) (daktaro disertacija).

Galima analizuoti kalbos dalių vartoseną, galima analizuoti tik tam tikrą gramatinę kategoriją, pvz., giminės, skaičiaus.

Kalbos dalių, gramatinių kategorijų analizė (2)

- Išanalizavę **giminės** kategoriją, mokiniai turėtų atkreipti dėmesį ir geriau skirti bendrąją daiktavardžių giminę (*valkata, nevala, ekscelencija*) ir vadinamąją bevarde būdvardžių ir kitų būdvardiškųjų žodžių giminę (negimininę būsenos formą).
- Analizuojant **linksnio** kategoriją, reikėtų atkreipti dėmesį, kad kai kurie linksniai vartojami labai retai, pvz., naudininkas, įnagininkas, šauksmininkas.

Kalbos dalių, gramatinių kategorijų analizė (3)

- Galima analizuoti **skaitvardžius**, kad išmokytų atskirti kiekinius pagrindinius, kiekinius dauginius, kiekinius kuopinius skaitvardžius.

Šią užduotį galima susieti su kalbos kultūra, pvz., kada reikia vartoti kiekinius dauginius skaitvardžius; galima atkreipti dėmesį į kiekinių kuopinių skaitvardžių sutapimą su daiktavardžiais, pvz., *dvejetas, penketas, aštuonetas* ir pan.

Analizuojant skaitvardžius galima atkreipti dėmesį į tai, kuo jie skiriasi nuo tam tikrų įvardžių, pvz., *keli, keliolika, keliasdešimt, kelintas*. Taip būtų galima aptarti svarbiausias šių kalbos dalių savybes (skaitvardžiai nurodo tikslų skaičių, o *keli* tipo įvardžiai – netikslų, nes įvardžiai pakeičia skaitvardžius ir kitas kalbos dalis).

Kalbos dalių, gramatinių kategorijų analizė (4)

- Atkreipti dėmesį į tai, **kaip kaitomos** kalbos dalys, pvz., kurios kalbos dalys laipsniuojamos, kurios gali turėti įvardžiuotines formas, kurios gali būti sangražinės ir pan.
- Atkreipti dėmesį į tai, kad skirtingai kaitomos ir tos pačios kalbos dalys, pvz., veiksmažodžiai (vienos formos linksniuojamos (dalyviai), kitos asmenuojamos (nuosakų formos), dar kitos visai nekaitomos (bendratys, būdiniai)), įvardžiai, skaitvardžiai (šių kalbos dalių vienos formos nekaitomos, pvz., *dešimt, dvidešimt; mano, kieno*; kitos neturi giminės, pvz., *penkiolika, dvejetas; aš, tu, kas*; dar kitos neturi skaičiaus, pvz., *trys, penki, dešimt; savęs, keli*; yra ir tokių skaitvardžių, kurie kaitomi kaip daiktavardžiai, pvz., *šimtas, tūkstantis, milijonas*).

PRAKTINĖS UŽDUOTYS: MORFEMIKA

Morfemų nustatymas, palyginimas (1)

1. Rasti bendras morfemas šiuose žodžiuose: *senelis, vaikelis, tėvelis; senimas, senas, senatvė; auka, aukoti, aukuras, aukotojas; vaikystė, vaikiškumas; tėviškė, tėvynė, tėvonija; gyventojas, iškylautojas, uogautojas; baliklis, valiklis, jungiklis; diletantas, debiutantas, praktikantas; dobilėlis, sengalvėlis, angelėlis, Antanėlis; nedorėlis, ištvirkėlis, nenaudėlis, perkarėlis, išsiblaškęlis; savivaldybė, realybė, priešybė, savybė, ramybė; akis, akiniai, akiplėša, akiratis, akistata, akivaizda, akivaras, aklas, akligatvis; aukštas, aukštaitis, aukštuma, aukštinti...*

Morfemų nustatymas, palyginimas (2)

- Žodžius reikia atitinkamai sugrupuoti, pvz., *senelis, senas, senatvė* (kad rastų bendrą šaknį *sen-*); *senelis, tėvelis, vaikelis* (kad rastų bendrą deminutyvinę priesagą *-el-*); *angelėlis* ir *nenaudėlis* (kad pamatytų, jog priesaga ta pati, bet reikšmė skirtinga).
- Nustačius bendras priesagas, apibūdinti, kokią reikšmę suteikia šios priesagos pridėtos prie tam tikros šaknies (pvz., kad *-tojas* rodo veikėjus, asmenis, *-iklis* – priemonės, prietaisus, todėl kalbos klaida laikomi tie atvejai, kai prietaisai priemonės sudaromi su priesaga *-tojas, -ėjas*, pvz., *balintojas, šiltintojas, pakrovėjas*).

Žodžių susiejimas

2. Susieti tam tikrus tarptautinius žodžius, pvz.: *konservatyvus, konservatorius, konservuoti, konservai, konservatorija* (lot. *conservare* – išsaugoti).

Svarbu ne tik nustatyti, pvz., bendrą šaknį, bet ir pagalvoti, kodėl galima pagal reikšmę susieti *konservatorius* ir *konservuoti*.

Analizuojant, pvz., *archeologas, geologas, filologas, etnologas, teologas; archeologija, geologija, filologija, etnologija, teologija* reikia atkreipti dėmesį į tai, ką reiškia morfemos -*log-*, -*logij-*, iš kokios kalbos kildinamos. Taip būtų plečiamas mokinių žodynas, geriau supažindinama su tarptautiniais žodžiais, galbūt pasirinksimų specialybių pavadinimais.

Morfeminės struktūros modeliai

3. Dažniausių morfeminės struktūros modelių nustatymas.

Išanalizuoti nedidelę teksto ištrauką ir joje suskaidyti morfemiškai žodžius. Tada nustatyti, kelių morfemų žodžiai sudaro didžiąją dalį; kokios morfemos dažniausios.

Atlikę kad ir nedidelį tyrimą, mokiniai turėtų pastebėti, kad dauguma žodžių sudaryti iš šaknies ir galūnės. Vadinasi, tai yra būtini žodžių struktūros elementai. Kadangi dauguma žodžių turi galūnes, dėl to lietuvių kalba vadinama fleksine, kaitybine kalba, t. y. dažniausiai kinta galūnė ir keičiasi žodžio gramatinė forma ir reikšmė. Šį pastebėjimą galima palyginti su, pvz., anglų kalba, t. y. kad tai visai kitokio tipo kalba, nėra galūnių, keičiama žodžio šaknis ar kamienas, vartojami prielinksniai, kad būtų sudarytos reikalingos gramatinės formos.